

Pārskata raksts par miermīlības pētījumiem antropoloģijas un sociālo zinātņu vēsturē

Pētnieks Klāvs Sedlenieks

Šī raksta mērķis ir dot pārskatu par miera un miermīlības pētījumiem antropoloģijā.

Miers un miermīlība kā izpētes objekts antropoloģijā ir salīdzinoši nesena parādība. Tomēr jau ilgi pirms tam, kad miera jautājumiem pievērsās antropoloģija, to bija iztīrājuši un aplūkojuši citu disciplīnu pārstāvji.

Saknes uzskatiem par to, kādas ir attiecības starp mieru un karu un „cilvēka dabu”, meklējamas apgaismības laikmeta domātāju darbos, no kuriem vislielāko iespaidu atstājis skotu politiskais filozofs Tomass Hobss (Thomas Hobbes) un franču domātājs Žans Žaks Ruso (Jean Jacques Rousseau). Vienkāršojot var teikt, ka starp abiem filozofiem veidojās dialogs par to, kāds pēc dabas ir cilvēks – miermīlīgs un uz sadarbību vērsts vai vardarbīgs individuālists. Abi savu uzskatu pamatošanai izmantoja hipotētiku ideju par cilvēku “dabiskajā stāvoklī” (angl. “state of nature”). Tomass Hobss “Leviatānā” raksta, ka “dabiskajā stāvoklī” cilvēki dzīvo “pastāvīgās bailēs no briesmām un vardarbīgas nāves, un cilvēku dzīve ir vientuļa, nabadzīga, nejauka, nežēlīga un īsa.” Hobss uzskatīja, ka cilvēki “dabiskajā stāvoklī” dzīvo nemitīgā asas konkurences stāvoklī, kur ikviens karo ar visiem, tāpēc sadarbība nav iespējama, nav nedz sabiedrības nedz jebkādu iezīmju, kur nepieciešama sadarbība (piem., māju celtniecība vai lauksaimniecība). Ruso, savukārt, kritizēja Hobsu, uzsverot, ka tieši otrādi – sacensību un bailes vienam no otra rada atkāpšanās no “dabiskā stāvokļa”, kas sākas ar privātīpašuma definēšanu (Rousseau 2005). Tāpēc, saskaņā ar Ruso, cilvēki pēc dabas ir viens pret otru noskaņoti labvēlīgi, bet saskaņā ar Hobsu – tieši pretēji – cilvēki viens pret otru izjūt agresivitāti. Ruso puda uzskatu, ka civilizācija un valstu veidošanās iesāka sistēmisku agresivitāti, bet Hobsaprāt valsts ir priekšnosacījums cilvēku dabiskā naidīguma iegrožošanai un tātad – civilizācijai.

Šī filozofiskā diskusija vēlāk ir turpinājusies un nav rimusi vēl joprojām, vienai vai otrai pusei piesaucot dažādus argumentus, kas it kā apstiprina to, ka cilvēki pēc dabas ir vardarbīgi un egoistiski vai arī miermīlīgi un orientēti uz savstarpēju sadarbību. Viena no vislabāk zināmajām viedokļu apmaiņām notika starp Zigmundu Freidu un Albertu Einšteinu 20. gadsimta trīsdesmitajos gados. Alberts Einšteins ar publiskas vēstules palīdzību aicināja Freidu izteikties par to, kāpēc notiek kari un kā

tos varētu apturēt (Einstein, & Freud 1933). Einšteins pats pauda arī savu viedokli šajā jautājumā, ko var apkopot ar vārdiem “agresivitātes instinkts”. No vēstules teksta noprotams, ka Einšteins skatās uz kara problēmu sabiedrības līmenī – viņš runā par klasēm un to interesēm, nelielu cilvēku grupu, kuras interesēs ir uzturēt kara un ieroču industriju, valstīm un starptautiskām institūcijām. Tomēr Einšteins vēstulē atzīst, ka viņa kompetence šajās lietās ir ierobežota un tāpēc vēršas pie Freida, kurš varētu labāk izskaidrot problēmas cēloņus.

Atbildes vēstulē Freids turpina attīstīt Einšteina izteikto domu par agresivitātes instinktu. Lai pamatotu savus uzskatus, Freids izmanto to pašu Hobsa un Ruso iecienīto un samērā drošo¹ spekulatīvās vēsturiskās rekonstrukcijas metodi. Freids šajā ziņā nepārprotami turpina Hobsa tradīciju, apgalvojot, ka sākotnējā sabiedrībā noteikti ir bijuši konflikti, bet virsroku jebkurā konfliktā ir ņēmis fiziski stiprākais. Turklāt šādā un citās situācijās vislabākais risinājums esot pretinieku nogalināt, jo tādā veidā iespējams izvairīties no oponenta vēlmes vēlāk situāciju mainīt vai atriebties. Vienīgais, kas varot atturēt no nogalināšanas, esot iespēja pretinieku paverdzināt, bet tas nozīmētu arī zināmu savas drošības upurēšanu, jo paverdzinātais varētu sacelties. Vēlmi sadarboties Freids skaidro ar reakciju uz šādu brutālā individuālā spēka izpausmi: cilvēki, kas nav spēcīgi, var apvienoties un tādā veidā pievārēt spēcīgo un vardarbīgo. Tā kā šādai rīcībai ir jēga tikai tad, ja savienība starp vājajiem ir noturīga, sāk veidoties likumi un notikumi, kuru uzdevums ir visus padarīt apmēram vienādus attiecībā uz varas iespējām. Diemžēl realitātē atsevišķi indivīdi atkal varu uzurpēt, citi atkal ir mazāk veiksmīgi. Šāda spriedze var novest pie jauniem dumpjiem un vardarbības. Lai gan tiešā veidā Freids to šādi nepasaka, mūsdienu karus varētu skaidrot ar novirzēm likumu un normu pareizā pielietojumā (Einstein, & Freud 1933).

Šo vēsturisko spekulāciju Freids tālāk pastiprina ar ideju par diviem instinktiem – vardarbīgo jeb nāves instinktu un kooperatīvo jeb erotisko instinktu. Sirdsapziņa saskaņā ar Freida vārdiem, ir iekšupvērstas nāves instinkts. Erotiskais instinkts, savukārt, ir jāsaprot plaši kā tāds, kurš vērstas uz savstarpēju patiku un simpātijām pat tad, ja šajā patikā nav nekā seksuāla. Attiecības starp šiem diviem instinktiem ir dinamiskas un bieži vien tie ir cieši saistīti – erotiskajam instinktam vajadzīga zināma agresivitāte, lai tas rastu savu piepildījumu, bet nāves instinkts var būt cieši saistīts ar vislabākajiem nodomiem.

Vēstules beigās gan Freids nedaudz neskaidrā veidā nonāk pie secinājuma, ka cilvēki tomēr ir iedzimti pacifisti un tāpēc cīņa pret karu ir pašsaprotama.

¹ Drošo tādā ziņā, ka to grūti apstrīdēt.

Ja Hobsa un Ruso viedokļi bija balstīti teju vai tikai “veselā saprāta” argumentos un pašu novērojumos, tad Einšteins un Freids dzīvoja jau laikā, kad jau gandrīz simt gadus bija notikusi diskusija par uzvedības evolucionārajiem cēloņiem, kuru pamatā bija daudz sistemātiskāki novērojumi. Šīm debatēm par pamatu bija galvenokārt Čārlza Darvina teorija par dabisko izlasi. Darvins gan pats reizēm uzsvēra savstarpējas sadarbības nepieciešamību un nozīmību (piem. Darwin 2009), tomēr 19. gadsimta beigās un faktiski visā 20. gadsimtā pārsvaru filozofiskajā domā ņem uzskats, ka dabīgos, civilizācijas neskartos apstākļos cilvēku (nu jau – līdzīgi kā citās sugās) uzvedību nosaka nemitīga cīņa par izdzīvošanu, kurā katram individuam ir jācīnās par sevi, ja vien viņš/viņa vēlas izdzīvot un atstāt dzīvotspējīgus pēcnācējus. Darvina teorija balstījās uz jau iepriekš veiktiem novērojumiem, piemēram Tomasa Maltusa (Thomas Malthus) teoriju par dabisko līdzsvarošanās mehānismu attiecībā uz kādas sugas izplatīšanos. Vēl pusgadsimtu pirms Maltusa nozīmīgu ieguldījumu cilvēka kā konkurējošā dzīvnieka izveidē deva skotu filozofs Ādams Smits, liekot pamatus politekonomikai. Ādama Smitsa (Smith 1937) uzskatos cilvēki pēc dabas ir maksimizējošas būtnes, kas cenšās iegūt arvien vairāk dažādu vērtību. Šajā procesā veidojas sacensība, piedāvājums un pieprasījums – jēdzieni, kuri ir pamatā arī mūsdienu ekonomiskajai sistēmai.² Tāpēc, kad parādījās un nostiprinājās Darvina teorija par dabisko izlasi, augsne bija daudz labāk sagatavota tam, lai varāk uzmanības tiktu veltīts konkurencei nevis sadarbībai, vardarbībai nevis miermīlībai. Turklāt jo plašāk darvinisms iesakņojās masu apziņā, jo vienkāršotāka kļuva Herberta Spensera formula “izdzīvo stiprākais” (“survival of the fittest”) – novedot pie pārlicības, kuru pauda Freids augstākminētajā sarakstē, ka

Saskaņā ar vispārējiem principiem konflikti starp cilvēkiem tiek risināti ar vardarbības palīdzību. Tā tas ir visā dzīvnieku pasaulē, no kura cilvēkam nekādi nenākas sevi izslēgt. Cilvēku gadījumā, neapšaubāmi, pastāv arī viedokļu atšķirības, kuras var sasniegt visaugstāko abstrakcijas līmeni un kurām šķiet ir nepieciešamas cita veida risināšanas tehnikas. Tā tomēr ir vēlāka komplikācija. Sāksim ar to, ka mazajā [pirmatnējo] cilvēku grupā tieši brutāls spēks noteica, kuram kaut kas piederēs vai kura vēlmes būs svarīgākās. Ļoti drīz fiziskais spēks arī tika pielietots, bet tad to nomainīja dažādi papildinājumi; uzvarēja tas, kuram bija labāki ieroči vai kurš tos prasmīgāk lietoja. Ieroču parādīšanās pirmo reizi ļāva labākām smadzenēm pārspēt brutālo spēku, bet konflikta objekts nemainījās: viena puse tika piespiesta atsaukt savas prasības vai nevēlēšanos kaut ko darīt, šo pusi ievainojot vai ierobežojot tās spēku. Šo mērķi vislabāk panākt, kad oponents ir pilnībā izsists no

² Ādams Smits gan neuzskatīja, ka cilvēki pēc dabas ir egoisti, kuri sadarbojas ar citiem tikai salta aprēķina vadīti. Teorijā par morāles jūtām Smits (Smith 1984) raksta, ka ikvienam cilvēkam piemīt spējas līdzpārdzīvot to, ko izjūt citi cilvēki. Šīs spējas tad arī lielā mērā nosaka cilvēku uzvedību.

ierindas, citiem vārdiem sakot – nogalināts (Einstein, & Freud 1933: 33 ulkojums no angļu valodas – mans, KS\).

Saskaņā ar Freida uzskatiem, kas par spīti tajā laikā jau plaši pieejamajām etnogrāfiskajām liecībām, savas spekulativitātes līmenī lielā mērā atgādina Hobsa rakstīto, cilvēki var pretoties ļoti spēcīga vai ļoti prasmīga indivīda vēlmēm, apvienojot spēkus, t.i., veidojot noturīgas koalīcijas. Jebkurā gadījumā vardarbības ierobežojums iespējams tikai, tam pretī noliekot citu vardarbību.

Lai gan Freids runā par nogalināšanas un mīlestības vai erotisko instinktu, kuri abi novērojami cilvēcīgās (un arī pārējās) būtņēs, tomēr ir diezgan nepārprotami, ka vardarbīgās tieksmes Freida uzskatos ir daudz vairāk pārstāvētas. Tas nozīmē, ka sadarbošanās vienīgais iemesls ir pretdarbošanās dabīgajiem iznīcinošajiem instinktiem.

Hronoloģiski starp Freida un Darvina darbiem tomēr ir vēl viens, kuru ir jāpiemin, runājot pa miera pētījumu teorētiskajiem un spekulatīvajiem pirmsākumiem, proti krievu anarhista un biologa Pjotra Kropotkina (Пётр Кропоткин) darbs *Sadarbošanās kā evolūcijas faktors* (Kropotkin 2006). Šajā grāmatā Kropotkins vēršas pret tādiem evolūcijas skaidrojumiem, kuros galveno lomu ieņem savstarpēja cīņa. Kropotkins uzsver, ka saskaņā ar viņa novērojumiem skarabajos Sibīrijas apstākļos un citviet dzīvnieku un cilvēku uzvedība ir tieši pretēja tam, kā to it kā paredz Darvina, Spenesra un Tomasa Hakslija (Thomas Huxley) aprakstītās teorijas. Proti, Kropotkins novēroja, ka grūtībās dzīvnieki nevis cenšas gūt pārsvaru viens pār otru, bet gan cenšas arvien ciešāk sadarboties. Kropotkins aizstāv ideju, ka evolūcijas procesā spēja savstarpēji palīdzēt ir bijusi daudz nozīmīgāka nekā spēja vienam otru apkarot. Šo teoriju Kropotkins bagātīgi ilustrē ar novērojumiem dabā sākot ar vienkāršiem organismiem un beidzot ar cilvēku sabiedrībām. Cita starpā Kropotkins arī vēršas pret visos laikos populāro viedokli, ka agresijai pretējās emocijas, kas ierobežo vardarbību, ir mīlestība. Kropotkins raksta, ka vēlme palīdzēt darbojas instinktu līmenī un tā nav saistīta ar “mīlestību pret tuvāko”, bet gan tā ir daudz plašāka vispārcilvēcīga (lai gan piemītoša teju visu sugu pārstāvjiem) spēja un nepieciešamība.

Kropotkina un Ruso ietekmētās teorijas 20. gadsimtā tomēr izrādījās galēji nepopulāras. Ne tikai Darvina uzskati tika skatīti no “izdzīvo stiprākais” viedokļa (kas netieši norādīja arī uz to, ka izdzīvojušajam un stiprākajam ir lielākas tiesības pastāvēt), bet šo teoriju pastiprināja citas, kuras bija balstītas Tomasam Hobsam radniecīgos uzskatos. Šīm teorijām raksturīgs bija skatījums uz cilvēku kā pamatos vardarbīgu un egoistisku būtni, kuras dabiskie instinkti liek būt vardarbīgam pret

citām dzīvām būtnēm. Tomēr šīs agresīvās tieksmes ir iespējams iegrožot ar rūpīgu kultivēšanas darbu (kā to uzskatīja Tomass Hakslijs) vai arī apspiežot ar likuma un centralizētas vardarbības paņēmieniem.

Ņemot vērā šo attīstību, nav jābrīnās, ka 20. gadsimta gaitā lielāka uzmanība gan antropoloģijā, gan sociālajās zinātnēs kopumā ir pievērsta nevis miera vai miermīlības pētījumiem, bet gan vardarbībai, agresivitātei un karam. Lai gan miera kustības visā pasaulē pastāvējušas jau gadsimtiem (Boulding 2000), miera pētīšana kā zinātniska disciplīna ir sākusies tikai 20. gadsimta vidū. Tomēr miera studijas lielākoties pievērsušās nevis paša miera pētīšanai, bet gan jautājumiem par karu. Šajā gadījumā miers gan var tikt postulēts par dabīgu stāvokli, tomēr pašam mieram tiek pievērsts maz uzmanības, daudz vairāk nodarbojoties ar jautājumiem par karu un konfliktu.

Nozīmīga šeit ir paša miera definīcija. Jau 1975. gadā Johans Galtungs (Johan Galtung, viens no miera studiju pamatlicējiem un ievērojamākajām pesonām) piedāvāja nošķirt divu veidu miera definīcijas, proti negatīvo miera definīciju un pozitīvo miera definīciju. Negatīvā miera definīcija saista mieru tikai ar kara neesamību vai tiešākā veidā – ar vardarbības neesamību (Galtung 1975: 113; Sponsel 1994: 6). Turpretī pozitīvā miera definīcija raksturo mieru kā stāvokli, kurā novērojama sadarbības struktūra (*patterns of cooperation*) (Davies-Vengoechea 2004: 12). Tomēr, kā norāda Deivīsa-Vengoečea (*Davies-Vengoechea*), miera studijas lielākoties nav pievērsušās miera pētīšanai, izmantojot pozitīvo miera definīciju, bet gan galvenokārt nodarbojušās ar kara pētīšanu, tādējādi netieši (bieži vien arī tieši) norādod uz to, ka tiek izmantota miera negatīvā definīcija (Davies-Vengoechea 2004: 14).

Antropologi miera pētījumiem pievērsušies salīdzinoši nesen, turklāt vēl joprojām nav tikusi publicēta neviena apkopojoša miera antropoloģijas monogrāfija (kaut arī karam vai 'karam un mieram' veltīts liels skaits monogrāfiju). Visas grāmatas, kuras pieminētas zemāk, ir vai nu rakstu krājumi vai arī ar miera pētījumiem saistītas pastarpināti, pievēršot galveno uzmanību kādam citam jautājumam (piemēram, pierādod, ka karš nav neizbēgams, kā to darījis Duglass Frajs divās monogrāfijās (Fry 2007; Fry 2006)).

Hronoloģiski pirmo antropoloģisko rakstu krājumu, kas pievēršas miera tēmai, sastādījis Ešlijs Montagu (*Ashley Montagu*) (Montagu 1978). Šīs grāmatas galveno tēmu izsaka tās nosaukums *Learning Non-Aggression, the Experience of Non-Literate Societies*. Šajā grāmatā apkopoti dažādi etnogrāfiski informēti apskati par to, kā dažādās vienkāršajās sabiedrībās tiek audzināti bērni, panākot, ka pieaugušo dzīvē

vardarbība izpaužas reti vai nemaz. Šī grāmata turpina amerikāņu antropoloģes Mārgaretas Mīdas (*Margaret Mead*) popularizēto kultūras un personības teoriju, saskaņā ar kuru bērnu audzināšana lielā mērā nosaka kultūras izpausmes, bet šīs kultūras izpausmes vienlaikus arī ietekmē bērnu audzināšanu. Kaut arī Montagu tomēr nemēģina iebilst sava laika valdošajam uzskatam, ka cilvēki pēc dabas ir agresīvi un ka ir nepieciešams pielikt pūles, lai šo agresivitāti mazinātu, tomēr viņš iebilst pret tā dēvēto "hidraulisko agresivitātes teoriju". Par hidraulisko teroiju viņš uzskata viedokli, kas tuvs Freida idejai par nāves vai agresīvo dziņu, kura pamazām uzkrājas un tāpēc to nepieciešams ik pa brīdim abrivot, lai nenotiktu iznīcinoša eksplozija. Grāmatā apkopotās etnogrāfijas aplūko bērnu audzināšanu septiņās vienkāršajās sabiedrībās, uzverot audzināšanas, personīgās brīvības un pedagoģisko līdzekļu (tai skaitā (ne)sodīšanas nozīmi nevardarbīgu pieaugušo attīstībā. Kā norāda viens no autoriem, Kolins Tērnbulss (*Colin Turnbull*), vardarbīgo tieksmju iedzimtības līmeni var un ir nepieciešams apspriest, bet ir skaidrs, ka cilvēkiem piemīt potenciāls uz vardarbību. Tomēr "(..) lai apgūtu īstu neagresivitāti un nevardarbību, indivīam ir jāiegūst pozitīvu pārlicinātību par savām attiecībām ar visiem dažādāiem savas pieredzes segmentiem un nepieciešams to sajūst kā vienotu veselumu nevis kā vienkāršu atsevišķu attiecību summu" (Turnbull 1978: 161). Šis antropologiem raksturīgais uzskats, ka miermīlību un nevardarbību nav iespējams atraut no pārējām dzīves sfērām, kuras ir savstarpēji cieši integrētas, var novērot arī citās šai tēmai veltītajās grāmatās. Tomēr šīs grāmatas vispārējā ievirze nav orientēta uz to, lai raksturotu kādu sabiedrību kā miermīlīgu vai nemiermīlīgu. Aprakstītās iezīmes gan var būt integrētas savā starpā, tomēr nevardarbība un neagresivitāte tiek skatīta kā katram individuālajam gadījumam specifiska parādība nevis kā kaut kas tipisks un tāpēc salīdzināms ar citiem līdzīgiem gadījumiem.

Aptuveni 10 gadus vēlāk parādās otrs rakstu krājums *Societies at Peace*, kura pamatā jau ir uzskats, ka pastāv sabiedrības, kuras atšķiras no citām sava miermīlīguma dēļ (Howell, & Willis 1989). Signes Hovelass (*Signe Howell*) rediģētajā grāmatā tiek atkal izteikta doma, ka par spīti dažādām iedzimtajām īpašībām viena no svarīgākajām ir spēja miermīlīgi sadarboties vienam ar otru, turklāt šī spēja parādās kā viena no būtiskākajām. Tādējādi *Societies at Peace* uzsāk etnogrāfijā balstītu argumentu pret spekulatīvo pieņēmumu, ka cilvēku sabiedrības ir neizbēgami balstītas vardarbīgās attiecībās. Tā, piemēram, Džoanna Overinga (*Joanna Overing*), viena no autorēm, kas piedalījusies šī krājuma tapšanā, salīdzina Amazones baseinā dzīvojošos kareivīgos šavantes (shavante) un miermīlīgos piaroas (*piaroa*) un cita starpā secina, ka miermīlīgā uzvedība etnogrāfiskajos aprakstos allaž palikusi otrajā plānā, jo Rietumu sabiedrības pašas ir salīdzinoši vardarbīgas un tāpēc ir daudz vieglāk atpazīt un izprast vardarbīgās sabiedrības, turpretī miermīlīgās sabiedrības ir visai nesaprotamas (Overing 1989). Kopumā

krājumā iekļauto rakstu autori demonstrē arī vairākas īpašības, kuras ir raksturīgas miermīlīgām sabiedrībām. Starp šīm īpašībām ievērojamu vietu ieņem dažādu veidu vienlīdzība (sākot ar materiālo un politisko un beidzot ar dzimšu vienlīdzību) kā arī bērnu audzināšana samērā brīvā un mīlošā gaisotnē. Miermīlīgās sabiedrības arī ir raksturīgas ar to, ka šeit bērniem netiek attīstīts sacensību gars, tiem pat reti kad ir novērojamas rotaļas, kuru pamatā būtu savstarpēja sacenšanās.

1990. gadu pirmajā pusē parādās vairākas nozīmīgas miera pētījumiem veltītas kolekcijas. 1991. gadā tiek publicēta pirmā viena autora monogrāfija, kas veltīta miera studijām (gan ne antropoloģiskā skatījumā) (Barash 1991), kuras autors atklāti proponē miera pētniecību kā vērtīborientētu un politiski angažētu zinātni, salīdzinot miera pētnieku angažētību ar mediķu angažētību attiecībā uz veselību un slimību (Barash 1991: 25-27). 1994. gadā iznāk Leslija Sponsela un Tomasa Gregora (*Leslie Sponsel and Thomas Gregor*) redigētais rakstu krājums *The Anthropology of Peace and Nonviolence*, kas jau cenšas sistemātiski izpētīt miermīlīgo sabiedrību iezīmes no dažādiem skata punktiem. Sponsels un Gregors turklāt mēģina rast arī saskarsmes punktus starp miera studijām un antropoloģiskajiem pētījumiem, norādot uz aspektiem, kuros viena vai otra nozare varētu atrast kaut ko noderīgu. Tā, piemēram, antropoloģija var dot miera studijām citu, ne-rietumu perspektīvu un ārkārtīgi plašu etnogrāfisko materiālu, kamēr miera studijas varētu sniegt lielāku uzsvāru uz pozitīvās miera definīcijas izmantošanu (jo kā norāda Sponsels un Gregors, līdz šim vairums antropologu ir izmantojuši negatīvo miera definīciju) (Sponsel, & Gregor 1994: 14). Pārējie grāmatas autori galvenokārt pievēršas miera kultūras aspektiem dažādās sabiedrībās. Tā, piemēram, Žīna Brīgisa (Jean Briggs) turpina tēmu, ko aizākusi jau grāmatā *Learning Non-Aggression*, proti, tam, kādā veidā inuitu sabiedrībā tiek panākta emociju kontrole, dodot plašu brīvību maziem bērniem, bet vēlāk no viņiem sagaidot nopietnu paškontroli, izmantojot bailes no konfliktu negatīvajām sekām kā galveno pedagoģisko līdzekli (Briggs 1994). Duglass Frajs arī apraksta, ka Meksikā dzīvojošie zapoteki miermīlīgajā Lapazas kopienā jau no mazotnes izskaidro bērniem agresijas negatīvās sekas, bet vardarbīgajā Sanandresā – gluži otrādi – māca bērniem, ka viņiem nāksies sastapties ar vardarbību un ka šādā gadījumā jāmāk būt pašiem pieteikoši vardarbīgiem (Fry 1994). Žaks Lizo (*Jacques Lizot*) savukārt pievēršas tam, kā relatīvi vardarbīgie Amazones baseinā dzīvojošie janoami izmanto ritualizētu publisku dialogu, lai ļautu izpausties savām negatīvajām emocijām, tādā veidā samazinot iespēju tām izpausties fiziskā veidā (Lizot 1994).

Divus gadus vēlāk iznāk Tomasa Gregora redigētā grāmata *A natural history of peace* (Gregor 1996b), kura apkopo gan antropologu, gan citu nozaru pārstāvju rakstus par mieru. Grāmata iedalīta vairākās daļās un katra no tām aplūko mieru no citām pozīcijām – kā definēt mieru; miermīlības un sadarbības evolūcija cilvēku

sabiedrībās; miermīlīgo sabiedrību raksturīgākās iezīmes; miera stāvoklis šodien un nākotnē. Grāmatas ievadā Gregors skaidro, ka līdz šim miera pētniecība, kas nav saistīta ar kara izpēti, ir bijusi samērā neizplatīta un skaidro to ne tikai ar salīdzinoši reto miermīlīgo sabiedrību izplatību, bet arī ar vienkāršu faktu, ka miers šķiet garlaicīgs salīdzinot ar karu. Gregors min arī vairākas iezīmes, kas raksturīgas miermīlīgām sabiedrībām, uzsverot, ka tās parasti ir nelielas, dzīvo izolēti no pārējām un konfliktus mēdz risināt, no tiem izvairoties vai bēgot (Gregor 1996a). Gregors arī uzsver, ka miermīlīgās sabiedrības, iespējams, nemaz nav tik miermīlīgas, kā sākumā izskatās, jo pastāv varbūtība, ka viņu vardarbības līmenis vienkārši nav precīzi uzskaitīts. Gregora uzskatus par miermīlīgo sabiedrību iezīmēm papildina un izvērš Leslijs Sponsels, kurš izseko dažādām miermīlības iezīmēm sākot no primātu uzvedības un beidzot ar vēstures grāmatām un mūsdienu etnogrāfiskajām atskaitēm (Sponsel 1996). Sponsels uzsver, ka Rietumu zinātnē nepelnīgi liels uzsvars ir likts uz kara aprakstīšanu, pievēršot pārāk maz uzmanības miemīlīgai sadarbībai. Tā, piemēram, viņš atsaucas uz Keneta Guda (Kenneth Good) pētījumiem, kas apstrīd Napoleona Šaņjona (Napoleon Shagnon) uzskatus par janoamiem kā īpaši vardarbīgu grupu. Guds, gluži pretēji, uzskata, ka ņemot vērā janoamu ļoti kompakto dzīvesveidu, ir jābrīnās, ka vardarbība ir tik maz izteikta.

Uzskatu par to, ka miermīlīgās sabiedrības ir tikai mazas, izolētas, tehnoloģiski un kulturāli norobežotas un dažādos citos veidos nenozīmīgas, apstrīd Brūss Bonta (Bruce Bonta) savā 1996. gada publikācijā *Journal of Peace Research* (Bonta 1996), kur viņš argumentē par labu daudz plašākam skatījumam uz miermīlīgajām sabiedrībām un konfliktu risināšanas iespējām. Bonta demonstrē, ka priekšstati par to, ka armijas un politiskās sistēmas ir nepieciešamas sabiedrībās, jo konflikts ir neizbēgams jebkurā cilvēku sabiedrībā un ka pārkāpēju sodīšana novērš turpmākus pārkāpumus, ir aplami. Bonta norāda, ka attiecībā uz visiem šiem uzskatiem etnogrāfiskie dati dod pietiekoši daudz piemēru, kuri ļauj apgalvot, ka vardarbīga konfliktu regulēšana, uzskati par armijas un valsts un sodu nepieciešamību, ir tikai noteiktām sabiedrībām (tai skaitā Rietumu sabiedrībām) raksturīgi uzskati, bet citas sabiedrības demonstrē, ka var dzīvot arī citādi. Ļoti būtiski, ka Bonta norāda, ka miermīlīgās sabiedrības ne vienmēr ir izolētas un pasargātas no vardarbīgajiem kaimiņiem. Miermīlīgās sabiedrības nereti labi apzinās savu vardarbīgāko kaimiņu dzīvesstila realitāti, tomēr izvēlas pieturēties pie saviem pacifistiskajiem uzskatiem (kveikeri un amiši šeit ir labs piemērs).

Brūsa Bontas nozīmīgākais ieguldījums tomēr ir miermīlīgās sabiedrības aprakstošo etnogrāfiju bibliogrāfija ar anotācijām (Bonta 1993). Bonta šeit ir apkopojis informāciju par 47 miermīlīgām cilvēku grupām (tā kā sarakstā iekļautas grupas,

kuras varētu dēvēt par tautām, kā arī tādas, ko raksturo vienota reliģija vai arī tās ir nelieli anklāvi plašākās sabiedrībās, Bonta tos sauc par “ļaudīm” – angl. *peoples*).

2006. un 2007. gadā antropoloģiskos miera pētījumus papildinājušas divas Duglasa Fraja monogrāfijas, kuras abas pievēršas apmēram vienam tematam, proti, tam, ka karš nav neizbēgams (Fry 2007; Fry 2006). Līdzīgi kā citi autori, arī Frajs atspēko uzskatus, ka cilvēki pēc dabas ir viennozīmīgi vardarbīgi un uz karu orientēti. Soli pa solim Frajs demonstrē, ka vardarbīgumam un kareivīgumam Rietumu pētnieki ir sistemātiski pievērsuši kļūdaini lielu nozīmi, bieži vien interpretējot dažādas pazīmes par labu vardarbīgai uzvedībai, nepievēršot uzmanību tam, ka vardarbības pamatojumam nepietiek pierādījumu. Kā spilgtus piemērus Frajs piemin Reimonda Dārta uzskatus par to, ka australopitēki (Dārta atklāja pirmo australopitēka fosiliju, tā dēvēto Taungas bērniņu) esot visi miruši vardarbīgā nāvē. Dārta galvaskausu lūzumus un atveres tajos saistīja ar starpaaustralopitēku vardarbību un rituālu vai kanibālistisku nogalināšanu. Vēlāki pētījumi pierādīja, ka galvaskausu lūzumi saistāmi ar miljoniem ilgu ģeoloģisko spēku iedarbību, bet atveres – ar citu sugu (leopardu) uzbrukumiem (Fry 2007: 35-39). Līdzīgi arī senās Jērikas pilsētas uzbedumi ir tikuši interpretēti par labu kareivīgām hipotēzēm, kaut pierādījumu militārajai darbībai bijis pārāk maz. Duglasa Fraja galvenās tēzes abās monogrāfijās ir, ka cilvēkiem tomēr piemīt potenciāls gan būt brutāliem un kareivīgiem, gan miermīļīgiem. Šo grāmatu uzdevums ir pievērst pienācīgu uzmanību cilvēku miermīļīgajam potenciālam, pierādot, ka karš nebūt nav neizbēgams, bet, ka cilvēki ir spējīgi tikt galā ar dažādiem saspīlējumiem miermīļīgā veidā. Lai to pamatotu, Frajs apkopojis ārkārtīgi lielu informācijas koku un demonstrē ļoti plašo eksistējošo miermīļīgās konflikta risināšanas pieredzes bāzi. Pretēji daudziem citiem antropologiem, Frajs runā arī par industrializētajām sabiedrībām kā miermīļīgām. Tā, piemēram, viņš piemin mūsdienu islandiešus un norvēģus starp šādām sabiedrībām, norādot arī, ka mūsdienu somi ir daudz miermīļīgāki nekā mūsdienu amerikāņi (Fry 2006: 78-79).

Pārskatā par miermīlības pētījumiem antropoloģijā nevar nepieminēt vēl divus autorus, proti, primatologu Frānsu de Vālu (Frans de Waal) un Džeimsu Skotu (James Scott). De Vāls ir gadiem ilgi apkopojis informāciju par primātu sociālo un it īpaši morālo uzvedību. Šī informācija ir apkopota gan zinātniskos rakstos, gan populārzinātniskos izdevumos. Tā, piemēram, populārzinātniskajā grāmatā *Primates and Philosophers* (de Waal et al 2006) de Vāls apstrīd tā dēvēto “glazūras teoriju” par cilvēka dabu, proti, ka cilvēks pēc dabas ir caur un caur savtīgs un amorāls, bet šo savtīgo pamatu sedz plāna kultūras glazūra. Balstoties savos pētījumos, de Vāls norāda, ka morāla uzvedība un spēja just līdzī piemit arī pērtiķiem, tāpēc nevar uzskatīt, ka šīs cēlās jūtas būtu kultūras rezultāts. Gluži

pretēji – de Vāls liek saprast, ka priekšstati par morāli ir visiem primātiem pamatā piemītoša iezīme un tāpēc drīzāk veido šo “personības kodolu” (skat. arī 1996; de Waal 2000; de Waal, & van Roosmalen 1979).

De Vāla pētījumi atbalsojas arī citos primatoloģijas metodēs balstītos novērojumos, kuri pēdējā laikā dod arvien vairāk un vairāk pierādījumu de Vāla uzskatu pamatotībai. Tā, piemēram, Maksa Planka institūtā strādājošie pētnieki veikuši sēriju pētījumu, ar kuru palīdzību pierādījuši, ka jau 18 mēnešus veciem bērniem piemīt vēlme palīdzēt citiem pat tādā gadījumā, ja pašiem no tā nav nekāds labums (Warneken, & Tomasello 2009). Savukārt primatologs Augustīns Fuentes (Augustine Fuentes) aicina pārskatīt evolūcijas teorijas, kurās galveno lomu ieņem sekss un vardarbība, par labu skaidrojumiem, kuri ir saistīti ar cilvēka “supersadarbotiespēju” (Fuentes 2004). Tādā veidā evolūcijas teorijas pamazām sāk tuvojies tai perspektīvai, kuru jau 20. gadsimta sākumā iezīmēja Pjotrs Kropotkins.

Džeimss Skots savukārt ir nozīmīgs tajā ziņā, ka savā grāmatā *Weapons of the Weak* demonstrē veidus, kādos par savām politiskajām tiesībām spēj cīnīties pat tie, kuri formāli nepārvalda un nekontrolē fiziskās vardarbības mehānismus (piemēram, armiju vai policiju) (Scott 1985). Skota aprakstītie Malaizijas zemnieki veiksmīgi pretojas politiskajai varai ar sabotāžas, mērķtiecīgas slinkošanas, klusas nepakļaušanās un līdzīgiem “vājo ieročiem”.

Baltijas vai Latvijas kontekstā līdz šim nav veikti nozīmīgi pētījumi sakarā ar miermīlība izpausmēm kaut arī publiskajā telpā nereti tiek pausta pārliecība par Baltijas iedzīvotāju miermīlīgo dabu, it īpaši salīdzinot nevardarbīgo varas pārņemšanu Dziesmotās Revolūcijas laikā ar nemieriem, kas drīz pēc tam sāka plosīties bijušās Dienvidslāvijas teritorijā un vairākās citās pēcsociālisma teritorijās. Miermīlīgumam Baltijā pārejas periodā ir pievērsušies divi autori, neviens no kuriem nav antropologs. Guntis Šmidhens (Guntis Šmidchens) salīdzina miermīlības idejas visās trijās Baltijas valstīs caur šo valstu nacionālajiem varoņeposiem (lai gan stāsti eposu formā ir tikai igauņiem un latviešiem, bet lietuviešu stāsts par Mindaugu izpaužas citās literārās formās) (Šmidchens 2007). Šmidhens skaidro miermīlīgo pārejas procesu ar sava veida civilizēšanās procesu, kas viņaprāt esot novērojams varoņstāstu dažādajās versijās, kuras tapušas sākot ar 19. gadsimta beigām. Šmidhens to pamato, izsekojot vairākām versijām gan lietuviešu stāstā par Mindaugu, gan latviešu stāstā par Lāčplēsi, gan igauņu stāstā par Kalevipoegu, parādot, ka visos gadījumos 19. gadsimta versija ir salīdzinoši vardarbīga un “varonīga”, kamēr 20. gadsimta beigu versijas ir daudz miermīlīgākas un “cilvēcīgākas”. Varoņi visos gadījumos kļūst mazāk pārcilvēcīgi, tiem parādās

dažādas cilvēcīgas vājības un problēmas, bet līdz ar to viņi kļūst arī mazāk vardarbīgi. Šie stāsti, kā apgavlo Šmidhens, ir liecinieki tam, ka Baltijas iedzīvotāji 20. gadsimta gaitā ir piedzīvojuši “civilizēšanās procesu” un tāpēc Dziesmotā Revolūcija nebija vienkārši elites izlolota utopija, bet gan masu atbalstīts princips.

Savukārt Džons Ginkels skaidro salīdzinoši miermīlīgo pārejas periodu ar mērķtiecīgu nacionālās identitātes veidošanu, kur krievi un latvieši netika pretnostatīti viens otram, tādējādi pamatojot miermīlīgumu nevis ar kādiem plašākiem procesiem, bet gan ar samērā pragmatisku vietējo politisko procesu (Ginkel 2002).

Noslēdzot šo īso pārskatu par miermīlības pētījumiem jāatzīst, ka miermīlības pētījumi kā antropoloģijā tā arī “miera studiju” jomā vēl joprojām ir salīdzinoši margināla un neliela nozare. Tajā līdz šim ir dominējis neliels autoru un pētnieku skaits, kamēr daudz lielāks pētnieku skaits ir pievērsies mieram caur kara prizmu. Tai pat laikā savāktiem materiāli sniedz ārkārtīgi nozīmīgu ieguldījumu uzskatos par to, kāda ir “cilvēka daba”, tādējādi dodot pamatu izmaiņām rīcībpolitikā. Ņemot vērā jaunos virzienus miera pētījumos un jaunos atklājumus attiecībā uz bērnu un primātu kā arī pieaugušu cilvēku uzvedību, ir iespējams ar diezgan lielu pārliecību teikt, ka miera pētījumi jau tuvākajā nākotnē varētu kalpot par pamatu paradigmas maiņai dažādās sociālajās zinātnēs, nomainot Savtīgā Cilvēka (Homo Economicus) tēlu ar Sadarbīgā Cilvēka tēlu. Tādā veidā rastos nepieciešamība pārskatīt daudzas teorijas, kuras ir pamatā sociālās dzīves skaidrojumiem – tai skaitā ekonomikā un politikā.

Pieminētā literatūra

- Barash, D.P. (1991). *Introduction to peace studies*. Wadsworth Pub. Co, Belmont, Calif..
- Bonta, B.D. (1993). *Peaceful peoples: an annotated bibliography*. Scarecrow Press, Metuchen, NJ & London.
- Bonta, B.D. (1996). Conflict Resolution Among Peaceful Societies: The Culture of Peacefulness, *Journal of Peace Research*, 33(4): 403-20.
- Boulding, E. (2000). *Cultures of peace: the hidden side of history*. Syracuse University Press, Syracuse, NY.
- Briggs, J. (1994). "Why don't you kill your baby brother?" *The dynamics of peace in Canadian Inuit camps*, krājumā T Gregor & LE Sponsel (red.), *The Anthropology of peace and nonviolence* , L. Rienner, Boulder, 155-81.
- Darwin, C. (2009). *The descent of man*. Digireads.com Publishing,.

- Davies-Vengoechea, X. (2004). *A Positive Concept of Peace*, krājūmā G Kemp & DP Fry (red.), *Keeping the peace: conflict resolution and peaceful societies around the world*, Routledge, New York, 11-8.
- Einstein, A. & Freud, S. (1933). *Why war?* Translated by S. Gilbert. International institute of intellectual co-operation, League of nations, Paris.
- Fry, D.P. (1994). *Maintaining social tranquility: internal and external loci of aggression control*, krājūmā T Gregor & LE Sponsel (red.), *The Anthropology of peace and nonviolence*, L. Rienner, Boulder, 133-54.
- Fry, D.P. (2006). *The human potential for peace: an anthropological challenge to assumptions about war and violence*. Oxford University Press, New York.
- Fry, D.P. (2007). *Beyond war: the human potential for peace*. Oxford University Press, New York.
- Fuentes (2004). It's Not All Sex and Violence: Integrated Anthropology and the Role of Cooperation and Social Complexity in Human Evolution, *American Anthropologist*, 106(6): 710-8.
- Galtung, J. (1975). *Essays in peace research*. Ejlers, Copenhagen.
- Ginkel, J. (2002). Identity construction in Latvia's "singing revolution": Why inter-ethnic conflict failed to occur, *Nationalities Papers*, 30(3): 403-33.
- Gregor, T. (1996a). *Introduction*, krājūmā T Gregor (red.), *A natural history of peace*, Vanderbilt University Press, Nashville & London, ix-xxiii.
- Gregor, T. (1996b). *A natural history of peace*. Vanderbilt University Press, Nashville & London.
- Howell, S. & Willis, R.G. (1989). *Societies at peace: anthropological perspectives*. Routledge, London and New York.
- Kropotkin, P.A. (2006). *Mutual aid: a factor of evolution*. Dover Publications, Mineola, NY.
- Lizot, J. (1994). *Words in the Night: the Ceremonial Dialogue of Peaceful Relationships Among the Yanomami*, krājūmā T Gregor & LE Sponsel (red.), *The Anthropology of peace and nonviolence*, L. Rienner, Boulder, 213-40.
- Montagu, A. (1978). *Learning non-aggression: the experience of non-literate societies*. Oxford University Press, New York.
- Overing, J. (1989). *Styles of manhood: an Amazonian contrast in tranquillity and violence*, krājūmā S Howell & RG Willis (red.), *Societies at peace: anthropological perspectives*, Routledge, London & New York, 79-99.
- Rousseau, J.-J. (2005). *The social contract and A discourse on the origin of inequality and A discourse on political economy*. Translated by G.D.H. Cole. Digireads.com Publishing, Stilwell, KS.
- Scott, J.C. (1985). *Weapons of the weak*. Yale University Press, New Haven.
- Smith, A. (1937). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Random House, Inc., New York.

- Smith, A. (1984). *The theory of moral sentiments*. Raphael, D.D., & Macfie, A.L. eds. Liberty Fund, Indianapolis.
- Sponsel, L.E. (1994). *The Mutual Relevance of Anthropology and Peace Studies*, krājumā LE Sponsel & T Gregor (red.), *The Anthropology of peace and nonviolence*, L. Rienner, Boulder, 1-36.
- Sponsel, L.E. (1996). *The Naural History of Peace: A Positive view of Human Nature and its Potential*, krājumā T Gregor (red.), *A natural history of peace*, Vanderbilt University Press, Nashville & London, 95-128.
- Sponsel, L.E. & Gregor, T. (1994). *The Anthropology of peace and nonviolence* . L. Rienner, Boulder.
- Šmidchens, G. (2007). National Heroic Narratives in the Baltics as a Source for Nonviolent Political Action, *Slavic Review*, 66(3): 484-508.
- Turnbull, C.M. (1978). *The politics of non-aggression*, krājumā A Montagu (red.), *Learning non-aggression: the experience of non-literate societies*, Oxford University Press, New York, 161-221.
- de Waal, F. (1996). *Good natured: the origins of right and wrong in humans and other animals*. Harvard University Press,.
- de Waal, F.B. (2000). Primates--a natural heritage of conflict resolution, *Science*, 289(5479): 586-90.
- de Waal, F.B., Macedo, S., Ober, J. & Wright, R. (2006). *Primates and philosophers : how morality evolved* . Princeton University Press, Princeton, N.J. .
- de Waal, F.B.M. & van Roosmalen, A. (1979). Reconciliatin and Consolation among Chimpanzees, *Behavioral Ecology and Sociobiology*(5): 55-66.
- Warneken, F. & Tomasello, M. (2009). The roots of human altruism, *British Journal of Psychology*, 100(3): 455-71.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

ESF projekta "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas" Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 ietvaros.